

Format de citation

Kreuz, Peter : recension de : Wolfgang Behringer, Tambora und das Jahr ohne Sommer. Wie ein Vulkan die Welt in die Krise stürzte, München : C.H. Beck, 2015, dans : Český časopis historický, 2017, 2, p. 559-562, DOI: 10.15463/rec.864841414

český
časopis
historický

copyright

Cet article peut être téléchargé et/ou imprimé à des fins privées.
Toute autre reproduction ou représentation, intégrale ou substantielle de son contenu, doit faire l'objet d'une autorisation (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Wolfgang BEHRINGER

Tambora und das Jahr ohne Sommer. Wie ein Vulkan die Welt in die Krise stürzte

München, Verlag C. H. Beck 2015, 398 s., ISBN 978-3-406-67615-4.

Dvousté výročí výbuchu sopky Tambora se stalo vedle řady publicistických textů a pořadů podnětem k vydání několika odborných a populárně vědeckých publikací, které se tak či onak zabývaly jak uvedenou událostí samotnou, tak i jejími bezprostředními či dlouhodobějšími důsledky.¹ K výbuchu stratovulkánu Tambora, ležícího na ostrově Sumbawa v dnešní Indonésii, došlo v první polovině dubna 1815. Jednalo se o dosud největší sopečnou erupci v dějinách lidstva. Bezprostředně po ní zahynulo na sto tisíc lidí. Celkový počet obětí, které si erupce Tambory v dalších měsících a letech vyžádala, byl však mnohonásobně vyšší.

Skutečnost, že výbuch Tambory podstatně ovlivnil klima na severní polokouli, byla exaktně prokázána již v osmdesátých letech 20. století. Obrat „rok bez léta“ jako označení roku 1816, oživený u příležitosti dvoustého výročí tamborské katastrofy, se objevil ve společenskovědním diskursu poprvé v devadesátých letech 20. století.

Wolfgang Behringer, profesor raného novověku na univerzitě v Saarbrückenu, zpracoval v recenzované publikaci výbuch Tambory a její dopady na globální klima v rámci vlastního konceptu „kulturních dějin klimatu“, s nímž vystoupil v minulém desetiletí.² Na rozdíl od vlastních dějin klimatu nesledují kulturní dějiny klimatu samotný vývoj a proměny uvedeného fenoménu, nýbrž reakce lidské společnosti na klimatické změny, resp. přizpůsobování se jejich jednotlivých sfér těmto změnám. S pomocí zmíněného konceptu se Behringer pokusil postihnout nejen projevy ekonomické krize, které byly bezprostředním důsledkem dočasného, sopečnou erupcí vyvolaného globálního ochlazení, nýbrž i méně patrné, či spíše jen předpokládané důsledky kupř. ve sféře politiky nebo umění. Stejně tak mu uvedený koncept otevřel možnost poukázat na některé dlouhodobější ekonomické a sociální procesy, u jejichž počátků (v duchu jeho konceptu) mohl stát výbuchem Tambory způsobený chladný rok 1816. Behringer knihu věnoval nejen rozmanitým projevům krize v letech 1815–1817, nýbrž i letům 1817–1820, jež pokládá za období překonávání této krize.

Ve stručné úvodní kapitole Behringer shrnul dosavadní poznatky o výbuchu Tambory a následném globálním ochlazení. Ve druhé kapitole poukázal na údajný historický paradox: K výbuchu Tambory došlo v době konání Vídeňského kongresu, který

- 1 Zvl. Gillen D'Arcy WOOD, *Tambora. The Eruption That Changed the World*, Princeton, NJ (Princeton University Press) 2014 (německý překlad TÝŽ, *Vulkanwinter 1816. Die Welt im Schatten des Tambora*, Darmstadt 2015). Viz též Sabine KAUFMANN, *1816: Das Jahr ohne Sommer. Geschichten einer süddeutschen Klimakatastrophe*, Karlsruhe 2013; William K. KLINGAMAN – Nicholas P. KLINGAMAN, *The year without summer. 1816 and the volcano that darkened the world and changed history*, New York s.a. [2013]. — V širších souvislostech pojednává o této události i čtenářsky úspěšná popularizační práce: Ronald J. GERSTE, *Wie das Wetter Geschichte macht: Katastrophen und Klimawandel von der Antike bis heute*, Stuttgart 2015.
- 2 Wolfgang BEHRINGER, *Kulturgeschichte des Klimas. Von der Eiszeit bis zur globalen Erwärmung*, München 2007 (viz též mou recenzi v ČČH 107, 2009, s. 167–170). Český překlad: TÝŽ, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha – Litomyšl 2010.

ukončil napoleonské války a přinesl Evropě několik mírových desetiletí, čímž zároveň otevřel cestu k obnově a následujícímu rozvoji válkou postižených zemí. Tato pasáž představuje problematické místo Behringerovy argumentace, protože je nutné si položit otázku, do jaké míry byly krizové jevy let 1815–1817 důsledkem ochlazení po výbuchu Tambory, a do jaké míry vyplynuly z předchozí dlouholeté válečné devastace různých oblastí Evropy. Autor se k této otázce nevyjadřuje, nicméně mlčky vychází z předpokladu, že nebýt náhodné erupce Tambory, znamenalo by ukončení napoleonských válek počátek ekonomické prosperity.

Behringer podrobně popisuje sérii výbuchů Tambory, k nimž došlo 5.–15. dubna 1815, a bezprostřední důsledky těchto explozí, které částečně zničily ostrov Sumbawa a na dlouhá léta zcela ochromily regionální ekonomiku.

Ve třetí kapitole Behringer působivě popisuje „rok bez léta“. Při vlastním vylíčení projevů „chladného léta“ 1816 vychází autor mj. z řady dobových ego–dokumentů, jakými jsou např. deníkové zápisky Angličanky Mary Wollstonecraftové–Godwinové o pobytu v oblasti Ženevského jezera či korespondence Johanna Wolfganga Goetha. Popisuje také první opatření, která byla přijímána v důsledku neúrody na podzim 1816, zejména v Německu a ve Švýcarsku. Všimá si rovněž sociálních dopadů neúrody, které se začaly výrazněji projevovat už koncem roku 1816 (prohloubení chudoby, vzestup organizované i obecné kriminality ad.).

Ve čtvrté kapitole věnoval Behringer nemenší pozornost událostem roku 1817, který označil za „rok hladu“. Poukázal na pokusy nahradit nedostatkový chléb, který zaujímal prominentní postavení v tehdejší „hierarchii výživy“, jinými potravinami, zejména brambory, řepou a luštěninami. Už na přelomu roku 1816/1817 bylo podle autora možné zaznamenat také rozšíření spektra chudinské péče, do níž se vedle městských a vesnických obcí stále více zapojovaly státy na straně jedné a účelově zakládané soukromé instituce na straně druhé. Velký prostor věnoval Behringer prvním spolkům zaměřeným na potírání chudoby, které začaly vznikat v USA právě v letech 1815–1817.

V rozsáhlém líčení klimatických anomálií a následujícího hladomoru v Číně v letech 1815–1817 se autor opíral nejen o dobové zprávy evropských cestovatelů a koloniálních úředníků, nýbrž i o nedávné, anglicky publikované výsledky bádání čínských historiků.

Z četných protestů a revolt, které lze v západní Evropě zaznamenat v letech 1816–1817, věnoval Behringer největší pozornost dění v Bavorsku, kde uvedená léta podle něho přinesla systémovou krizi. Ta vyústila v zásadní reformy řízení státu, jeho vztahu s církví a obecní samosprávy. Na příkladu Bavorska autor také dokládá vzestup cen obilí, které zde kulminovaly v červnu 1817. V této souvislosti vyslovuje nikoli nespornou domněnku, že k překonání hladomoru v některých částech Evropy přispěl import obilí z jihozápadní části Ruského impéria, dováženého především přes roku 1794 založený černomořský přístav Oděsa.

Behringer dokládá, že v letech 1816–1818 skokově narostlo i vystěhoalectví do USA, na němž se dosti výrazně podíleli též vystěhovalci z německy mluvících zemí. Právě v tomto případě si ovšem lze položit otázku, zda k zesílení vystěhoalectví z Evropy do Ameriky nepřispělo, spíše než agrární krize roku 1816, ukončení napoleonských válek, které zároveň odstranilo i mnohé dosavadní dopravní a komunikační překážky. To samé platí v nemenší míře pro zintenzivnění vnitřní migrace v rámci Evropy a USA, na které autor rovněž poukazuje. Také za jím uváděným zchudnutím středních vrstev po roce 1815

stála podle Behringera klimatická krize roku 1816 a nikoli proměny, které nastaly v průběhu napoleonských válek. Obšírně Behringer popisuje oslavy nové úrody z léta 1817, které proběhly v řadě států nedlouho předtím ustaveného Německého spolku.

V páté kapitole autor probírá některé události a vývojové tendence následujících „turbulentních“ let 1818–1820. Za výraznou politickou událost tohoto období označuje atentát na liberálního německého spisovatele a dramatika Augusta von Kotzebua, spáchaný v březnu 1819 v Mannheimu fanatickým, nacionalisticky zaměřeným studentem. Právě radikální nacionalistické studentské hnutí v německy mluvících zemích se stalo v srpnu 1819 jedním z podnětů k uzavření tzv. Karlovarských dohod, jejichž obsah i význam tu Behringer přibližuje.

V šesté kapitole se autor pokouší postihnout to, co označuje za dlouhodobé důsledky a „vzdálené působení“ tamborské krize v duchovním životě společnosti. Poukazuje na dobová kázání, pamětní medaile, letáky a vzpomínky pamětníků. Na základě výše zmíněných zápisků M. Wollstonecraftové, pozdější manželky anglického básníka Percy Bysshe Shelleye, Behringer dokládá, že chladné léto roku 1816 přineslo mj. zrod moderního hororu. Wollstonecraftová totiž vytvořila při pobytu na březích Ženevského jezera, kdy počasí jen zřídka umožňovalo pobývat mimo vytápěnou místnost, románovou postavu Frankensteinu.

Do souvislosti s klimatickými anomáliemi roku 1816 klade Behringer také vznik vědecké meteorologie. Za plody „vzdáleného působení“ klimatické krize roku 1816 autor pokládá dobové romantické malířství, počátek regulace toku Rýna či výrazné zintenzivnění parníkové dopravy v USA. Na druhé straně není Behringer první, kdo vyslovil názor, že k vynálezu drezínu, jednostopého vozidla poháněného lidskou silou, vedl právě nedostatek koní vyvolaný neúrodou roku 1816.

Za důsledek nikoli napoleonských válek, nýbrž klimatické krize označuje autor i některé dobové změny ve středoevropském zemědělství. Do stejné příčinné souvislosti řadí též počátky evropského pojišťovnictví či hony na čarodějnice v některých domorodých královstvích v jižní Africe v letech 1816–1818.

Závěrem Behringer poukazuje na to, že ačkoli byla tamborská krize celosvětovou, globální krizí, chybí o ní zmínka ve všech dosavadních standardních dílech k hospodářským a sociálním dějinám, ba i v pracích o dějinách chudoby (s. 319). Jedinou výjimku podle něho představuje proslulé dílo Wilhelma Abela o masové chudobě a hladomorech v předindustriální Evropě z roku 1974.³

Behringer nepopírá, že politický systém vytvořený po skončení napoleonských válek (a také v důsledku agrární krize let 1816–1817) rakouským kancléřem Metternichem je v německé historiografii tradičně hodnocen značně negativně, zároveň však poukazuje i na názor Henryho Kissingera: Pozdější americký ministr zahraničí vyzdvihl ve své harvardské dizertaci z roku 1954 skutečnost, že právě onen dobovými liberály i pozdějšími historiky proklínaný metternichovský systém zajistil Evropě mír na dobu více než jedné generace.

3 Wilhelm ABEL, *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa. Versuch einer Synopsis*, Hamburg – Berlin 1974.

Navíc Behringer vyjadřuje snad až přespříliš aktualizující mínění, že dobové represivní zákony měly odůvodnění v reálném nebezpečí teroru v Německu, ve Francii a v Anglii a že právě první léta po agrární krizi poprvé zřetelně ukázala, že bez boje proti terorismu není možné dospět k politické stabilitě. Klimatické anomálie po výbuchu Tambory podle autora opět odhalily také zranitelnost lidské kultury a společnosti, stejně jako skutečnost, že klima je nedílnou součástí dějin lidstva.

Přehled literatury je poměrně krátký, čítá jen asi osm desítek titulů (s. 385–389). Je tomu tak z toho důvodu, že literaturu použitou při zpracování jednotlivých kapitol a podkapitol uvádí autor v rozsáhlém poznámkovém aparátu (s. 326–384). Knihu uzavírá rejstřík osob.

Recenzovaná publikace představuje dílo nepochybně zajímavé a mnohostranně podnětné. Zároveň je publikačním počinem (přinejmenším zčásti záměrně) vysoce aktuálním – přináší řadu postřehů k dlouho trvající diskusi o globální klimatické změně a jejich rozmanitých projevech a důsledcích. Aktuálnost knihy podtrhuje navíc okolnost, že její první vydání spatřilo světlo světa na podzim 2015, tedy v době, kdy se v Německu blížila ke svému (dosavadnímu) kulminačnímu bodu migrační krize. Právě masová migrace, podle Behringera vyvolaná především hospodářskými a sociálními příčinami a nikoli válečnými událostmi, je jedním z klíčových témat knihy. Mnohá prezentovaná zjištění a hodnocení se přitom tak či onak mohou vztahovat na všechny typy migrace.

Některé Behringerovy závěry o souvislostech rozličných dobových hospodářských či sociálních jevů a procesů s erupcí Tambory, resp. s touto přírodní katastrofou vyvolaným dočasným ochlazením klimatu, se nicméně jeví jako přespříliš odvážné a dalekosáhlé. Kritičtější čtenář se nejspíše těžko zbaví pocitu, že autor vnímá možné projevy a důsledky ochlazení roku 1816 značně extenzivně a že je shledává v každém výraznějším jevu či události z let 1816–1820. Tyto výhrady jsou bezesporu oprávněné, otázkou je pouze, do jaké míry. Mnohé nadhozené souvislosti totiž spíše představují podnět pro budoucí bádání. V případě *Kulturních dějin klimatu* (2007,⁴ česky 2010) výzkumy následujících let Behringerem naznačené (a někdy zdánlivě pochybné) souvislosti spíše potvrzovaly. Kniha o „roku bez léta“ je tak dílem nejen poutavým, inspirativním a do jisté míry provokativním, nýbrž i cenným a potřebným.

Petr Kreuz

4 Viz výše pozn. 2.